

Válasz Mihályi Péter bírálatára

Először is szeretném megköszönni Mihályi Péter alapos, elméletileg inspiráló és igen izgalmas kérdéseket felvető bírálatát. Megköszönve az elismerő megjegyzéseket, válaszomban természetesen a felvetett kérdésekre és vitapontokra reagálnék. Opponensem, nagyon megtisztelő módon, a részletek helyett néhány nagyon lényeges kérdést emelt ki a disszertációból, és tág koncepcionális keretbe helyezve, élvezetes gondolatmenetben vázol fel alternatív értelmezési lehetőséget. Ehhez igazodva fejteném én is ki válaszomat.

1. Az állami redisztribúció határai és belső struktúraváltása

Az egyik nagy felvetett kérdés az *állami redisztribúció növekedésével* foglalkozik, és ennek kapcsán felveti, hogy jobban kellett volna törekedni a disszertációban a tágabb területet átfogó állami szerepvállalás, az azt érzékeltető teljes *államháztartási kiadások*, és a szűkebb tételeket magába foglaló *jóléti állam* fogalmának differenciáltabb használatára. Különösen azért, mert az európai államokra jellegzetesen *ez utóbbi dinamikus emelkedése* volt a jellemző az elmúlt évtizedekben. És itt utal a kiváló magyar közgazdász Szamuely László nyolcvanas évek adatain alapuló elemzésére, amely elsősorban a jóléti kiadásokra fókuszált. Az államháztartás kiadásai kategória „sokkal nagyobb területet fed le, mint más, első hallásra hasonló jelentésű kifejezések (pl. szociális közkiadások, szociális védelmi kiadások), amelyek viszont pontosabban fedik le azt, amit a közgondolkodás a „jóléti állam” kifejezéssel kapcsol össze. Az államháztartás kiadásai között szerepelnek olyan tételek is, mint a honvédelem, az üzleti szféra vállalatainak támogatása, az államadósság kamatainak fizetése stb., amelyek csak áttételes módon, késéssel, sőt esetenként nem is mérhető vagy érzékelhető módon járulnak hozzá a társadalom jólétéhez.” (Mihályi, 3. oldal)

Nyilván el kell fogadnom, hogy igaza van bírálómnak, és jobban is lehetett volna a különbségeket hangsúlyozni. Ugyanakkor azonban sok évtizedes vizsgálódás meggyőzött engem arról, hogy kiindulásként feltétlenül az államháztartás egészét kell áttekinteni, hogy lássuk valójában mekkora az adott állam *„fiskális lábnyoma”*, és utána jöhet a szerkezet, a részletek és a különbségek vizsgálata. *A könyv ezt a logikát követi.* Ugyanis, mint bírálóm maga is kiemeli, hogy a „szerző egyetlen nézőpontból vizsgálódik: az állam és a piac

viszonya izgatja.” (Mihályi, 2. oldal). Ehhez az állam egészét is mindenképpen nézni kell. A hagyományos és klasszikus állami funkciók zömmel a központi költségvetésben koncentrálódnak, és történelmileg nézve egyébként, ez is növekvő tendenciát mutat, ha a világgazdaság egészét tekintjük (48-53. oldal). Ha ránézünk a hetvenes évek elejére vonatkozó adatokra (52. oldal), akkor azt látjuk, hogy Franciaországban, Németországban, Svédországban, Hollandiában, Ausztriában ugyanúgy a GDP 20-30 százalékát teszi ki a központi kormányzat GDP-hez viszonyított súlya, mint Tanzániában, Ghánában, Egyiptomban, Marokkóban stb..

A fő különbség nyilván nem itt található az európai fejlődésben. És ez után lép tovább az elemzés. „A központi kormányzat súlyának viszonylag mérsékelt emelkedése a fejlett országokban azzal is összefügg, hogy a kibontakozó jóléti állam funkciói a klasszikus állami feladatok mellett jelentek meg, s számottevő részük nem a központi kormányzat költségvetését terhelte, hanem kisebb részben a helyi önkormányzatoknál, s jelentősebb mértékben a dinamikus kiterjedő társadalombiztosítás keretei között finanszírozták azokat. Így a valódi állami szerepvállalást egyre inkább az állam pénzügyeit átfogóan és konszolidált módon tükröző államháztartási kiadások alapján ítéltük csak meg.” (53. oldal) Az nyilvánvaló, hogy a dinamika a jóléti kiadásoknál, transzfereknél figyelhető meg. A transzferekre és szubvenciókra költött átlagos államháztartási kiadások a fejlett európai országokban a GDP 1 százaléka körül volt a 19. század utolsó harmadában, a II. világháború előtt 6 százalék körül mozgott, 1960-ban 10 százalékot tett ki, és 1995-ben már 26-27 százalék az átlagos érték. Ennek megfelelően a disszertáció részletesen vizsgálja a jóléti kiadásokat, többek között az egyes típusok elemzésénél. Az országok, országcsoportok közötti különbségek bemutatásánál is ez az egyik kulcstényező (72-106. oldal). Fontos kiemelni, hogy ez valójában szintén az egész államháztartásból kerül összegzésre, mivel mind a központi, mind a helyi kormányzat, mind a társadalombiztosítás finanszíroz jóléti kiadásokat, és a források ezek közötti szerkezete országról-országra változhat.

A disszertáció hangsúlyozottan foglalkozik a hozzánk közelebb eső időszakokkal, a Mihályi Péter által is kiemelten kezelt 1990-2007 közötti évekkel. Ennek kapcsán bírálóm összehasonlítja az általam is igen nagyra becsült közgazdászunk, Szamuely László és a disszertáció közelítését. „Szamuely és Muraközy megközelítése módszertanát tekintve két ponton tér el egymástól, közülük a második jelentősége napjainkban egyre fontosabbnak látszik. Egyfelől Szamuely nemcsak a legfontosabb nyugat-európai országokat elemezte, hanem kitért a leggyorsabban fejlődő, nem európai kapitalista országokra (USA, Japán, Dél-Korea) is. Másfelől Szamuely – a maga idejében teljes joggal – a szűkebb értelemben vett

jóléti kiadások definícióját tekintette mérvadónak.” (Mihályi, 6. oldal) Én nem érzem ilyen élesnek a megközelítésünkben lévő eltérést. Nyilván a disszertációm maga deklaráltan Európa vizsgálatát tűzte ki célul. Ugyanakkor jelenleg is dolgozok a könyv folytatásán, amely az Európán kívüli régiókra terjeszti ki az elemzést. De fontosabb most a második pont. Azon túlmenően, amit már az előzőekben kifejtettem, hangsúlyoznom kell, hogy külön fejezet rész foglalkozik a könyvben az államháztartási kiadások szerkezetével az 1990-2007 közötti időszakra vonatkozóan (173-185. oldal), ahol az egyes csoportokra és az Egyesült Államokra bemutatom a legfontosabb jóléti kiadások alakulását és szerkezetét is. Így a szociális, oktatási és egészségügyi kiadásokat is. Ugyanezt megteszem a visegrádi és balti országokra is (244-247. oldal).

Elfogadva, hogy érdemes lett volna jobban hangsúlyozni a különbségeket, úgy érzem, igen markáns a disszertációban a jóléti kiadások szerepe és vizsgálata, vagyis sok szempontból megfelelhet bírálom felfogásának is. Örömmel vettem tágabb közelítem igazolását abban, hogy Mihályi Péter felhívja a figyelmet egy nagyon fontos új jelenségre, ami valójában azt mutatja, hogy *amennyiben a hagyományos, nem jóléti állami kiadások megnőnek, az hatással van/lehet a jóléti kiadásokra*, tehát mégsem haszontalan az államháztartás egészének az elemzése sem. „Miután a bankkonszolidáció miatt jelentős mértékben megnőtt az államadósság, most és a jövőben aligha lesz más mozgástere az angol és az ír kormánynak, mint hogy csökkentse a szűkebb értelemben vett jóléti kiadásokat.” (Mihályi, 6. oldal). A fejleményeknek Szamuely László jóslatával való összevetése rámutat arra a kulcsfontosságú jelenségre is, hogy igen is lehetséges, bár korántsem könnyű, a jóléti kiadások csökkentése, még hozzá demokratikus úton és körülmények között, amint azt elsősorban a skandináv államok esetében a disszertáció bemutatta.

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a redisztribúció alakulását, növekedését vagy csökkenését általában *GDP-hez viszonyított értékekkel* szoktuk mérni és jellemezni. Ez viszont egy arányszám. Itt érdemes arra is külön figyelmet fordítani, hogy nagyon is fontos *a nevező, a gazdasági növekedéstől függő GDP alakulása* is. Lassú növekedés, válság idején a többnyire rugalmatlan állami kiadások a GDP nagyobb százalékát teszik ki. A kilencvenes évek jelentős gazdasági növekedése segíthette a csökkentést. Ugyanakkor napjaink válságos időszaka még nehezebbé teszi ezt.

A disszertációban arra is igyekeztem sok oldalról kitérni, hogy a *jóléti állam* nem egyszerűen kiadásokat jelent, nem pusztán az ezeket közvetítő *formális intézményeket*, hanem Európát mélyen átszövő szokások, hagyományok, magatartási minták rendszerét, az *informális intézmények történelmileg kifejlődött szövevényét*. A *szereplők viselkedése*,

motivációi, - ideértve a politikusokat, választókat, a bürokratákat, - hihetetlenül fontosak az európai jóléti állam, és különböző típusainak megértésében. *Az informális intézmények, szokások, hagyományok sokkal régebbi gyökerűek, mint a modern nemzetállamok kialakulása.* Ha a térképre helyezve szemlélnénk az egyes típusokat, akkor ezek a mai országhatárokon átnyúlva, a *kontinens egyes régióit* fedik le. „Európa egésze, az európai modell is sok eltérő vonást mutat a világgazdaság más területeivel összehasonlítva, de az állam fejlődését, jellegét és kiterjedését tekintve Európán belül is különböző csoportokat, típusokat találunk. Ezek a történelmi fejlődéssel összefonódó módon szorosan összefüggnek a második pontban említett informális intézményekkel is.” (14. oldal)

2. *Hol húzódnak a korszakhatárok?*

A másik fontos kérdéskör, amelyet Mihályi Péter kiemel, az lényegében azt elemzi, hogy mit is jelent, vagy nem jelent a könyv szisztematikus elemzését lezáró 2007-es év. *Ez vajon korszakhatár, vagy sem?* A disszertáció kiindulópontjával egyetért, a második világháború után valóban új korszak kezdődött. „Sokkal izgalmasabb és a jelen szempontjából fontosabb is a záró korszakhatár meghúzása a 2007-es dátumnál. Egy félmondatnyi utalással maga is a szerző jelzi, hogy a szakirodalomban nincs konszenzus abban, mi okozta az ezredforduló körüli, 15 éves békés időszakot, amelyet az amerikai elemzők, az amerikai GDP csökkenő volatilitását egyetlen fontos mércének tekintve, Great Moderationnak – magyarul, szabatos fordításban: az egyenletes növekedés időszakának – neveztek, s amely 2007-ig tartott. Én ezt másképp látom.” (Mihályi, 8. oldal)

Nagyon izgalmas és fontos Mihályi Péter eszmefuttatása, de mielőtt ehhez hozzáfűzném megjegyzéseimet, jelezni érdemes, hogy miért is 2007-ben zárom a szisztematikus kifejtést. A döntő és tartalmi oka, hogy a 2007/2009-es válság kétségkívül jelentősen sújtotta Európát, és nagyon sok változást, új jelenséget hozott. Ez túl közel is van, még benne vagyunk, ezért nem vállalkozhattam átfogó elemzésre. Ezt egyébként az adatok sem tették volna lehetővé még. Ezért csak néhány fő tendencia, és lényeges kihívás kiemelését tettem meg (296-315. oldal). Az, hogy *ez valóban korszakos változást jelentő fordulópontra, azt szerintem most még nem tudhatjuk, de nem is zárhatjuk ki.* Erre Voszka Éva bírálatára adott válaszómban kicsit részletesebben is kitérek. De biztosan különbözik az előző időszaktól. Ugyanakkor én a szakirodalomban Great Moderationnak nevezett időszakot

valóban *egy korszaknak tekintem* a disszertációban, amely a válságos hetvenes éveket követő csaknem két évtizedes lassú kilábalást követte.

Mihályi Péter véleménye szerint, sem az Egyesült Államokban, de különösen Európában nem helytálló ilyen idealizált „egyenletes növekedésről” beszélni. Különösen nem az ezredfordulótól kezdve. „Európából nézve az amerikai gazdaság alakulása is sokkal aggályosabb, mint azt a Great Moderation szószólói a 2000-es évek elején gondolták. Egymás után jöttek ugyanis a pénzügyi bajok, és nem egymástól független események voltak, hanem dominószerű láncot alkottak. Emlékezzünk csak vissza arra, hogyan pukkadtt ki 2000 márciusában az a tőzsdei buborék, amelyet az ún. dot.com-cégek papírai teremtettek... Európai szemszögből nézve tehát a 2007-es korszakhatár nem jelent igazi cezúrát: 2000 óta szinte egyfolytában válság van.” (Mihályi, 9-10. oldal)

A Great Moderation időszak értelmezése, jellemzése, az okok és az elméleti keretek tisztázása messze túlmutat disszertációm keretein, és valójában egy a nemzetközi tudományos életben ma is folyó értelmezés, értékelés része. Egyetértek Mihályi Péterrel abban, és ez megjelent a disszertációban is, hogy *az ezredforduló előtti évek sok szempontból sikeresebbek voltak, mint azt követően*. Ami az államháztartás alakulását illeti, jól látható ez pl. a 37-41. ábrákon (156. oldal). Az euró bevezetése, a maastrichti kritériumok teljesítése sajátos kényszert jelentett az érintett országokban, javultak a mutatók. De ezt a kétezres években legtöbb helyen lazulás követte, ami azután ugyancsak megbosszulta magát a 2007/2009-es viharban. „Ahogy az egyes országok időbeli ábrájánál is érzékelhettük, a kétezres években általában nem folytatódott a kiadások mérséklődése.” (160. oldal) De összességében, ha téma, és a disszertáció átfogta hat évtized látószögével nézzük, akkor az államháztartás szempontjából, véleményem szerint, *ezeket az éveket kezelhetjük egy nagy szakasznak*.

Tágabban közelítve a Mihályi Péter felvetette kérdéskörhöz, azt hiszem napjaink és a korszakok megértéséhez fontos *Schumpeter* felidézése, aki mindig is a fejlődés folyamatát, a ciklus előrehaladó egészét elemezte. A kilencvenes évek fellendülése a hetvenes évek utáni évtizedek fájdalmas szülési folyamatában alapozódtak meg, a kiterjedő globalizációval együtt. A keynesi gazdaságpolitika alapjait jelentő feltételek ugyancsak már a hetvenes években felszámolódtak, és a pénzügyi globalizáció hihetetlen és a nemzetállamokon messze túllépő kiterjedése előre vetítette napjaink válságos folyamatait (131-154. oldal). De a globalizáció, a Mihályi Péter által is hangsúlyozott liberalizáció, a hatékony piacokba vetett nézetek túlsúlyra jutása, akárcsak számos kormányzat felelőtlen fiskális politikája, a strukturális reformok elmulasztása, mind-mind már a Great Moderation békésebb időszakában megalapozta a 2007/2009-ben kitörő vihart. A felszín alatt érlelődött a válság.

3. Tanulságok

Harmadik nagy kérdéskörként Mihályi Péter a tanulságokat értelmezi. „A szerző szerint sokfajta kapitalizmus van, többféleképpen lehet kombinálni az állam és a piac arányát. Ezt az értelmezést erősíti meg a könyv zárófejezete is, ahol az olvasható, hogy egy európai gazdaság a történelmi-társadalmi adottságoktól függően így is, úgy is lehet sikeres. Én ezt másképpen látom. A 2000 óta bekövetkezett és fentebb jelzésszerűen bemutatott pénzügyi válságsokkok egyértelműen azt jelzik, hogy mind az Európán belüli, mind a világgazdaság színpadán folyó gazdasági versenyben szűk a mozgástér, az állam és a piac aránya nem lehet tetszőleges... A globalizáció olyan mintakövetést eredményez, amely ugyanarra a közös növekedési pályára tereli az országokat.” (Mihályi, 11-12. oldal)

A fenti kérdéskört érdemes *kétfelé választani*, mint ahogy ez a disszertációban is, megtörtént. Egyrészt a *múlt tapasztalatainak elemzését* tehetjük meg, másrészt, Mihályi Péter is ezt teszi itt, *hipotéziseket* fogalmazunk meg a jövőre vonatkozóan. A disszertáció valóban azt a tanulságot összegzi, hogy Európán belül az elmúlt évtizedekben a piac és az állam eltérő kombinációi egyaránt sikeresek lehettek, s tegyük hozzá, egyformán sikertelenek. Az elmúlt időszak vizsgálatai alapján Európa legversenyképesebb gazdaságai között élenjár mind Svájc, mind Svédország, pedig ugyancsak különböző az állami szerepvállalás mértéke és jellege. Vagyis nincs olyan egységesen érvényes optimális államháztartási méret, ami mindenkire érvényes lenne. A *múltra nézve* kitartok emellett.

Azt is hozzátéve persze, hogy a politikai demokráciák jellegéből fakadóan, amire James Buchanan már régen rámutatott, valójában mindegyik fejlett országban kiterjedtebb a jóléti rendszer, mint ami a pusztán *gazdasági racionalitásból következne*. A disszertációban ezt érzékeltettem is (203-214. oldal). Különböző célfüggvények mentén nyilván csak becsülni lehet, a *racióális állami kiterjedést*. Az egyik ilyen számítás szerint, az ezredforduló idején, mindössze egyetlen vizsgált ország nem volt „túlsúlyos”, még hozzá Új Zéland. Ennek is az volt az oka, éppen túl volt egy hatalmas „jóléti fogyókúrán”. Becslés szerint *legtöbb esetben a GDP 5-10 százaléka volt* a demokráciából és más társadalmi tényezőkből eredő „túlsúly”. A legrosszabb képet egyébként Olaszország, Görögország, Izland és Franciaország esetében mutatta ez a „mérleg”, de bár jó úton haladt, de ekkor még ide sorolódott Svédország is. Másik, amit hozzá kell tenni, és ez egy kicsit a jövőbe is mutat. Az elmúlt évtizedekben a világ egészét tekintve *Európa pozíciója fokozatos lemaradást mutat*, akár a gazdasági

növekedést, akár az élenjáró technológiákat, tudást nézzük, vagyis összességében az *európai modell nincs igazán „nyerő” helyzetben mai globalizált világunkban.*

Valójában erre utal Mihályi Péter, igaz elsősorban a jövőre vonatkozóan, feltételezve, hogy a globalizáció kihívásai, öldöklő versenye valamint az Európai Unió kényszerítő szabályrendszere kikényszerít egy *egyforma modellt*. Mind a makroarányokat, bevételt, kiadást, államadósságot illetően, mind a gazdaságpolitikai reformok területén. (Mihályi, 11. oldal). Én ezt másképpen látom.

Egyetértek, hogy hatalmas nyomás várható, elsősorban a globalizációs verseny, és sokkal kevésbé hatékonyan az Európai Unió részéről. Sőt a disszertáció végén ezeket a kihívásokat részletesen elemeztem is, és valójában nem enyhébbnek, hanem *még súlyosabbnak látom*, mint amit itt Mihályi Péter vázol. De a rövidebb és hosszabb történelmi tapasztalatok alapján biztos vagyok, hogy *jelentős különbségek lesznek a jövőben Európán belül is, és Európa és a világ jellegzetesen más részei között.* Egyrészt a *külső nyomás lehet hasonló, de az európai szenvedő alanyok, mint bemutattam, nagyon is különböznek.* A disszertáció nagy hangsúlyt fektet a formális intézmények mellett a sok évszázados gyökereken, tradíciókon alapuló informális intézményekre is. Az előbbieknél is nagy a tehetetlenség, de az utóbbiak különösen lassan változnak, és ez bizony különböző reagálásokat eredményezhet ugyanarra a kihívásra. Biztos vagyok benne, hogy Európa jó és rossz hagyományai nem fognak teljesen felszámolódni. Ugyanakkor, az itt tárgyalt hosszabb időszakot nézve, az Európán kívüli felemelkedő gazdaságokban, az életszínvonal emelkedésével, és a demokratikus intézményrendszer erősödésével *fokozódó nyomás lesz az állam jóléti funkcióinak*, és így ilyen jellegű kiadásainak az emelésével, ahogy ez már most látszik Ázsiában vagy akár Latin-Amerikában. Vagyis, ha jóval kisebb mértékben is, de más régiókban meg *európai irányba* való elmozdulás sem zárható ki (204. oldal).

Németország, - amely Mihályi Péternek is egyik kedves területe volt korábban, - számos szempontból követendő példaként merül fel nap, mint nap. Persze relatíve jobb helyzetben van, mint sok tagállam, de maga is nehéz helyzetbe kerülhet a következő évtizedekben. Ha a világ egészét nézzük, az itteni 1-2 százalékos növekedés, a GDP 45 százalékát kitevő állami kiadások, és a GDP 86-87 százalékát elérő államadósság, - mondjuk, ha az ázsiai mércét alkalmazzuk, - tarthatatlannak tűnhet. Ahogy a disszertáció végén bemutattam, Németországban az adósságkonszolidációhoz 2020-ig a GDP több mint 4 százalékával, 2030-ig a nyugdíj- és egészségügyi kiadások növekedése miatt a GDP 5 százalékával kellene javítani az elsődleges egyenleget, vagyis csökkenteni más nagy tételeket, hogy a jelenlegi államháztartási centralizáció ne növekedjen (313. oldal). És ennél még

sokkal nagyobb feladat várhat a rosszabbul teljesítő tagországokra. Ami tovább nehezíti a helyzetet, hogy ennek még az esélyéhez is minél erősebb *gazdasági növekedés kellene*, amelynek kilátásai hosszabb távon is elég borúsak, többek között éppen a szükséges *költségvetési kiigazítások* miatt. Napjainkban jól érzékelhetően egyre élesebb a disszertációmban hangsúlyozott ellentmondás, a növekedés és a fiskális konszolidáció között. És akkor még nem is beszéltünk itt a demokratikus rendszerek és választások erejéről, ami bizony a szükséges lépések megtételét ugyancsak nehezítheti. Gondoljunk csak Görögország és Olaszország elmúlt időszakára.

Tehát mélyen egyetértek bírálómmal, hogy milyen irányban kellene elmozdulnia Európában, de nála sokkal kevésbé vagyok optimista, hogy ez mennyire következhet majd be. A válságos hetvenes évtized után 15-20 év kellett az átalakuláshoz, és ekkor még általában nőttek is az állami kiadások. Hogy én is Antal Lászlót idézzem, igen fájdalmas, évtizedekig tartó „*hosszú menetelés*” várható, gazdasági, társadalmi és politikai konfliktusokkal és válságokkal nyomatékosítva. A kimenet azonban nagyon is kétséges. *Ami szükséges, az nem mindig következik be.* Ahogy Mihályi Péter is említi, a stagnálás vagy hanyatlás lehetősége sem kizárható Európa jövőjéből.

Még egyszer szeretném megköszönni bírálom alapos és gondolatébresztő véleményét, és a felvetett koncepcionális kérdéseket. Több ponton olyan kérdéseket is érintett, amelyek jövőbeni kutatásaimban is fontos elemként szerepelnek, és véleményével most újabb ösztönzést adott ezen az úton.

Debrecen, 2013. június 22.

Muraközy László